
ETIMOLOGIE

MARCU GABINSCHI
Institutul de Filologie
(Chișinău)

CONFRUNTĂRI INTRA- ȘI EXTRABALCANICE (Frazeologie, paremiologie, semantică, sintaxă)

Prezenta lucrare poate fi privită ca o continuare a uneia congeneră precedente [1]. Ca și atunci, când lucrarea nu fusese concepută ca o demonstrare a vreunei teze, și acum, în cei 17 ani ce s-au scurs, autorul, citind texte în diferite limbi, a întâlnit multe locuțiuni și construcții ce prezintă interes pentru lingviști, dar pe cât știm, încă nu au fost obiectul unor confruntări. Ca și în cazul precedent, e vorba de niște contribuții factografice, sarcina noastră fiind, în prezent, constatarea existenței de paralele aloglote (balcanice, dar nu numai) ale unor fapte ale limbii române, dar câteodată și ale altor limbi din Balcani. Stabilirea de surse ale fenomenelor de acest fel (surse deseori practic imposibil de identificat univoc, v. despre aceasta de ex. [2]), nu face parte din sarcinile obligatorii ale prezentului articol, care e prin excelență constatativ.

Acesta, ca și [1] se înscrie într-o serie de lucrări, destul de lungă, începînd cel puțin cu cea a lui P. Papahagi din 1908 (vezi bibliografia din [1, p. 86-87]), lucrări consacrate comunității frazeologice și paremiologice ale limbilor din Balcani. Acum, de un mare ajutor ne-a fost recenta lucrare a dlui Gr. Brîncuș din 1999 [3], cercetările proprii ale autorului ei ținînd cont și de bogata literatură precedentă din domeniu. Această lucrare ne-a scutit, printre altele, de colaționarea materialului nostru cu mai multe lucrări anterioare, spre a evita repetările altor autori (ceea ce am avut nevoie să facem în 1992). Se înțelege, ținem cont și de tot ce a făcut însuși Gr. Brîncuș, deci nu repetăm datele lui, ci recomandăm cartea lui cititorilor ca să obțină din lucrările noastre un tablou cât mai complet posibil în prezent al sferei în discuție.

Ca și predecesorii noștri, nu putem nici noi să fim absolut siguri, dînd paralele interglotice ca balcanisme, că ele nu au analogii în afara limbilor balcanice. Experiența din domeniul acesta e destul de instructivă. Astfel, Gr. Brîncuș ne amintește că printre cele 451 de paralele frazeologice balcanice prezente în cartea clasică a lui P. Papahagi din 1908, Al. Philippide a găsit 85 de unități care au paralele extrabalcanice [3, p. 9]. Dar nici acum nimeni nu e garantat că nu se va confrunta cu o situație analoagă, chiar dacă va fi vorba de convergențe ale evoluției independente. Am mai vorbit de cazul lui „în sus în jos”, însemnînd în limbi cu totul nelegate între ele „aproximativ, circa” [1, p. 80]: e vorba de limbile turcă și bască, fără verigi intermediare, căci acestea nu le putem vedea în vecinele limbii turcești, bulgara (cf. *горе долу*) și macedoneană (cf. *горедолу*). La acestea putem adăuga acum ebraicul *ma'ala mata* cu același sens literal și figurat. Iar la confruntarea rom. *unul și unul* cu alb. *një e një* ca „(oameni) aleși” [3, p. 11] putem adăuga nu numai rus. *один к одному*, ci și ebr. *'echad 'echad* (cf. cîntecul *anachnu bachurim 'echad 'echad* „sîntem băieți aleși pe sprînceană”). Pentru explicații, în plan lingvistic general, ale convergențelor frazeologice iarăși trimitem pe cititori la lucrarea lui I. P. Solodub [4]. Printre altele, contribuim ca, în prezent sau după încheierea confruntărilor,

să se poată stabili care din frazeologismele descrise pot fi considerate balcanisme, adică fenomene specifice pentru două sau mai multe limbi balcanice, fără a se datora înruderii acestora sau poligenezei.

De pe aceste poziții facem confruntările de mai jos. Documentăm faptele atunci când de aceasta este nevoie și când putem s-o facem citind sursele. De multe ori însă e vorba de expresii auzite în vorbă sau întâlnite în cărți, fără să fie documentate. În astfel de cazuri, cei ce se îndoiesc de realitatea lor pot să găsească confirmările necesare în dicționare. Dăm expresiile în ordinea alfabetică a acelor cuvinte la care ele ar putea fi căutate acolo.

a apuca: a-l apuca pe Dumnezeu de un picior (sau **de picioare**). N-am găsit în vreo altă limbă din Balcani o paralelă chiar exactă a acestui frazeologism, totuși o anumită asemănare cu alb. *kap qiellin me dorë* „apuc cerul cu mâna” nu poate fi negată: Cf. *kujton se ka kapur qiellin me dorë* (D. Bubani, Zarfi i hapur, Tiranë, 1976, f. 113, textual „crede că a apucat cerul cu mâna”) sau *i dukej sikur kishte kapur qiellin me dorë* (P. Arbnori, Shtëpia e mbetur përgjysëm, Tiranë, 1997, f. 92, textual „îi părea parcă apucase cerul cu mâna”). Am mai întâlnit și varianta cu verbul *zë* „iau”: *Ai e ndieu veten atë ditë sikur kish zënë qiellin me dorë* (Puna. Fragmente të zgjedhura, Tiranë, 1960, f. 36, din Sh. Musaraj) „s-a simțit în acea zi așa de parcă apucase (textual „luase”) cerul cu mâna”. E. Coșeriu are o lucrare specială despre expresia franceză veche *tenir Dieu par les pieds* ca presupusul prototip al rom. *a-l apuca pe Dumnezeu de un picior* [5], lucrare în care aduce, după A. Leotti și alb. *ka zënë Perëndinë me dorë* „l-a luat pe Dumnezeu cu mâna”, și expresii mai mult sau mai puțin asemănătoare din spaniolă și catalană [p. 37], dar și posibilul precedent al lor latin din *Hoc facto putabat se coleum Iouis tenere* (din Petroniu, p. 39). Pentru acesta am auzit în vorbă o paralelă, tot obscenă, aproape exactă, rusă, doar cu „Iupiter” substituit prin „Dumnezeu”, iar singularul prin plural. Deci relațiile dintre frazeologismele în discuție sînt destul de complicate.

a asculta: Ca o paralelă exactă a rom. *Ascultă aici!* Putem aduce alb. *Degjo këtu!* (așa stă, de exemplu, în R. Jakova, Halil e Hajrija, Tiranë, 1976, f. 43). Nu o dată am auzit la Odesa *Слушай сюда!*, expresie ce n-am întâlnit-o altundeva în rusește. Să fie oare asta o simplă convergență sau o urmă a vorbirii balcanofonilor altă dată numeroși la Odesa?

barbă: Statu-Palmă-Barbă-Cot a mai figurat și în [1, p. 83] cu câteva variante ale paralelei macedonene, iar în [3, p. 31] apar ca alb. *Shtatë-plantë-mjekër-e-tri-plantë-shtat* „Șapte-palme-barbă-și-trei-palme-stat”. Între personajele folclorului albanez este și o altă variantă: *Shtatë pëllembë mjekër e shtatë pëllembë shtat* [6, p. 82].

a bea: să-l bei într-o lingură de apă! (variantă a lui *a sorbi pe cineva într-o lingură de apă*), de ex., *părea un băietan vrăjmaș, drept ca un brad și frumos, să-l bei într-o lingură de apă* (*La izvoare*, Chișinău, 1991, p. 97), ceea ce amintește de expresia curentă albaneză *Ama femër për ta pirë në kupë*, textual „Ia femeie, s-o bei într-un pahar!” (spus de cei ce „se uită la ea ca la o cireașă coaptă”). Cf. și expresia greacă (e vorba de niște fete): *να τις πεις στο ποτήρι* (Σ. Μυριβήλη, *Η Παναγιά η Γοργόνα*, Αθήνα, 1958, σ. 393), textual „să le bei într-un pahar”.

bogat: putred de bogat. În [3, p. 147] e adus alb. *i kalbur në para* „putrezit în bani”. Noi însă am întâlnit varianta cu un sinonim al lui *i kalbur*: *Ka ardhur i krimbur me para!* (M. Zaloshnja, Nën hijen e Tomorrit, Tiranë, 1961, f. 124), textual „A venit putred de bani!”. E greu de spus ce fel de legături există între aceste expresii și sp. *podrido de dinero*, textual „putred de bani”.

buric: *buric* (al unei localități). Ca în *buricul dealului*, sau, de ex., ca în *mai departe de buricul împărăției* [7, p. 187], iar *buricul pământului* demult are sens idiomatic ca îmbinare de cuvinte. Cf. și arom. *Tu buriclu a păduril'ei* (expresie stabilă), dar și, de ex., *u arucă pînă tu buriclu di cireap* („a aruncat-o în fundul cuptorului”) [8, p. 298]. În albaneză îi corespunde *kërthizë*, „buric” cu sensul figurat, atât local (cf. stabilul *në kërthizë të pyllit*, exact ca în aromână, cf. și *në kërthizë të Shqipërisë* „în inima Albaniei” [9, p. 825]), cât și temporal (cf. *në kërthizë të dimrit* „în toiu iernii”).

cal: *trei lucruri nu se împrumută: calul, nevasta și pușca* [10, p. 67] (vezi tot acolo criteriile dnei G. Schubert privitor la identificarea specificului balcanic al proverbelor). O paralelă mai modernă a acestor zicale am auzit la Odesa: un băiat, fiind rugat de altul să-i dea bicicleta lui să se plimbe câteva minute, i-a răspuns: *Жену, машину и часы никому не дают* (amîndoi fiind elevi, nu putea fi vorba de crearea proverbului pe baza propriei experiențe, ci doar de ceva auzit mai înainte ca fapt de limbă).

cap: *a-i trece cuiva prin cap*. Nu o dată am auzit în vorbirea spaniolă *pasarle (a uno) por la cabeza*, exact în același sens. Ca o verigă intermediară între română și spaniolă am putea numi deocamdată doar it. *passargli per la testa* (întîlnit de noi mai rar decît cele două expresii precedente).

capăt: *a o scoate la capăt*. Ca un analog parțial putem aduce maced. *да излезам на крај* textual „să ies la capăt” (cu seva), de ex., *несигурни дека би можел султанот да излезе на крај со овие народни јунаци* (K. Симитчиев, Марко Крале в македонската народна епика (во споредби со српски и бугарски мотиви), Скопје, 1981, c. 71) „nefiind siguri că sultanul ar putea s-o scoată la capăt cu acești eroi din popor”.

căciulă: *a fi cu musca pe căciulă*. În [1, p. 83] am adus alb. *e kam mizën nën kësulë* „am musca sub căciulă”. Acum putem prezenta o paralelă mai apropiată a expresiei românești ca în *Pse, mos e ke mizën në shapkë?* (H. Minarolli, Shënomëni dhe mua!, Tiranë, 1977, f. 11) „Nu cumva ești cu musca pe căciulă? Vezi și [3, p. 122-123]. O paralelă exactă găsim și în macedoneană: cf. *Koj cu ja има мувата на капата...* („Нова Македонија”, 4.3.95, c. 14) „Cine e cu musca pe căciulă”...

ce: din expresii ca ...*ce ești, ce este* și asem. (cf. cunoscutul *Dimon spurcat ce ești!*). Cf. alb. ... *që është „Ce este”, që ishte „ce era”,* de ex., *Princ Gjon Kastrioti si malësor që është, di të kuptojë ëndërrat* (N. Jorgaqi, Antologji e mendimit estetik shqiptar, 1504-1944, Tiranë, 1979, f. 462, din K. Tutulani) „Prințul Ghion Kastrioti, ca muntean ce este, știe să înțeleagă visurile”.

ceas: *Nu aduce anul ce aduce ceasul*. Vezi în [1, p. 80] paralela exactă (deși în ordine inversă) grecească. Dar acum prezentăm variantele albaneze *Ç'bjën sahati, s'e bjen moti* (11, f. 40) aceeași cu sinonimul *sjell* al lui *bie* („aduce”) [9, f. 1172, 1727], *Ç'sjell minuta, s'e sjell ora* [9, f. 1307] „Ce aduce minuta nu aduce ceasul”, dar și *Ç'pjell nata, s'e pjell moti* (P. Tako, Shanin Kolonja, Tiranë, 1994, f. 197) „Ce naște noaptea, n-o naște anul”, iar în arbăreșă găsim *Sa siell ora, nëng siell viti* [12, p. 335] „Cît aduce ceasul, nu aduce anul”.

cu: 1) *cu tot cu...* sau invers, ca în *cu familie cu tot* sau *cu tot cu familie* (vezi [3, p. 65] alături de *me gjithë familjen*). Dar cf. și o paralelă mai apropiată a construcției românești, cea în care *me „cu”* introduce substantivul fără articol: *Ta vrasim Bacën me gjithë vajzë!* (F. Kraja, Drama, Tiranë, 1980, f. 47) „Să-l ucidem pe B. cu tot cu fată!”. Cf. și din macedoneană: *ги расчеречувале и ги јаделе свежи*,

пресни, со сѐ крв („Нова Македонија”, 17.9.92, с. 12) „Îi tăiau în bucăți și-i mâncau proaspeți, cruți cu tot cu sînge” (e vorba de pește).

2) **a se face cu...** în sensul de „o obține” și asem. are o paralelă exactă în alb. *bëhem me...* De ex., *isha njeriu më i lumtur në botë, sepse u bëra me djalë* (G. Miçinoti, Njerëzit që shpejtojnë vitet, Tiranë, 1975, f. 79) „eram omul cel mai fericit din lume că mă făcusem cu un băiat” și mai jos *U bëre me djalë, urime!* (f. 81) „Te-ai făcut cu un băiat, feliçitări!” (tot acolo).

cum: 1) Despre tipul **n-am cum să fac ceva** vezi [1, p. 80-81] (cf. *n-am încotro*). Mai obișnuite sînt în limbile lor maced. *нема како*, bulg. *няма как* în sensul „nu se poate, nu-i chip”.

Cf. și alb. *nuk ka si*, ca în *nuk mundej, nuk kishte se si* (V. Koreshi, Mars, Tiranë, 1975, f. 160) „nu putea, nu avea chip”. De notat că în găgăuză construcțiile de tipul *var nasil yapayım* „am cum să fac” și *yok nasil yapayım* „n-am cum să fac” a înlocuit practic formele de tip turcic băștinaș *yapabilerim* și *yapamam*.

cum: 2) **(nu)... cum se...** Vorba e de reflectarea ideii „(nu) face cum trebuie” prin tipul „(nu) face cum se face”, de ex., *nu coase cum se coase*. Acest tip există și în albaneză: de ex., *Rri si rrihet e ha si hahet, se thuprën pas dere e kam* (P. Arbnori, *op. cit.*, p. 34) „Șezi cum se șede și mănîncă cum se mănîncă, căci nuiaua o am după ușă” și *Ai në vend që të flasë si flitet, ul zërin* (tot acolo, p. 146) „El, în loc să vorbească cum se vorbește, coboară vocea”. Același model îl fixăm și în macedoneană: de ex., *A не паг'ам како што се паг'а, велама, туку онака, простум, како мачката што паг'а* (П. Андреевски „Пиреј”, Скопје, 1980, с. 201) „Da nu cad eu cum se cade, zic, ci așa, drept ca o mîță care cade”.

cuțit: La cele spuse în [1, p. 81] despre rom. **a ajuns cuțitul la os** și paralelele lui balcanice adăugăm și varianta albaneză *Thika arriti në palcë* (Halim Xhelo, militant e ideolog i shquar revolucionar, Tiranë, 1975, f. 88) „Cuțitul a ajuns la măduvă”.

a da: ca „a lovi”. Pentru rom. **a da cu piciorul în noroc** putem propune paralela nu chiar textuală, dar care păstrează același caracter figurativ (literalmente „a lovi binele cu blende”, adică: „a da binelui blende”): *i bie së mirës me shqelme*, de ex., *Ja një njeri që i bie së mirës me shqelme* (Puna, f. 28, din Sh. Musaraj) „Iaca un om care dă cu piciorul în noroc” sau *Mos i bjer së mirës me shqelme* (tot acolo, p. 31) „Nu da cu piciorul în noroc”.

drac: Pentru **a face pe dracul în patru** n-am găsit paralele în limbile din Balcani demult confruntate între ele (inclusiv în [3]). Cu atît mai surprinzătoare este existența paralelei exacte a acestei expresii în sefardă: cf. *fazer el diavlo en kwatro* [13, p. 141]. Întrucît coincidența întîmplătoare este aici cu totul improbabilă, sursa comună ar trebui să fie turca, dar n-am găsit nimic asemănător nici în dicționarele cele mai mari accesibile ale ei. Deci cazul rămîne deocamdată o enigmă.

Dunăre: Pentru rom. **a se face Dunăre de mînie** se prea poate că există analogii în limbile țărilor dunărene, dar deocamdată n-am întîlnit așa ceva. De aceea e neașteptată existența acestei expresii în greacă: cf. *Το αίμα των προδομένων θα χουχλάκιζε, Δούναβης θα γινόταν να μας πνίξει* (Σ. Μυριβήλη, *op. cit.*, с. 44). „Sîngele celor trădați ar fierbe, s-ar face Dunăre să ne înece”.

frunte: **cu stea în frunte** a mai fost confruntat cu alb. *me yll në ballë* [1, p. 84; 3, p. 90] și cu bulg. *със звезда на челото* [1, p. 84]. Acum ceea ce este curios,

îi putem găsi o paralelă sefardă, însă nu din Balcani, ci tocmai din Maroc (din dialectul de acum ca și dispărut hakitía): *El niño era muy guapo y le trajeron con una estrella en la frente* (A. De Larrea Palacín; Cuentos populares judíos del norte de Marruecos, Tetuán, 1952, p. 153) „băiatul era foarte frumos și l-au adus cu o stea în frunte”. Deși aici nu e exclusă poligeneza, fenomenul poate să fie și de origine orientală, adică pătruns probabil din arabă, în sefardă (sau încă în spaniolă) direct, iar în română prin turcă (deși acolo n-am găsit încă ceva analog).

hang: *a ține hangul* cuiva. Și în albaneză, analogul *mbaj iso* se întrebuițează atît în sens direct (de ex., *Kur babai këndonte, xhaxhai mbante iso* – N. Lera, Të jetosh kohën, Prishtinë, 1989, f. 64, „Cînd tata cînta, unchiul ținea hangul”), cît și în cel figurat, dat în dicționare.

inimă 1) În românește cuvîntul are și sensul, rar acum „miez”, „toi”, „mijloc”, ca în *inima iernii* [7, p. 614]. Mai obișnuit e acest sens al lui „inimă” în aromână, de ex., *tu inimă de iarnă* „în toiul iernii”, *tu inima a căloaril'ei* „în toiul căldurii” [8, p. 678]. În albaneză „inimă” în acest sens e curent și se aplică la diferite perioade de timp, cf. *në zemër të ditës* „ziua în amiaza mare”, *në zemër të natës* „la miezul nopții”, *në zemër të dimrit* „în toiul iernii”, *në zemër të javës* „în mijlocul săptămîinii”.

încet: *încet-încet*. În forma asta dublă adverbul „încet” se întrebuițează și în albaneză (*ngadalë ngadalë*), și în greacă (*σιγά σιγά*), reproducîndu-l pe tur. *yavaş yavaş*. La acestea se cere adăugat sef. *avagar avagar*. Adverbul *avagar* are cuvinte omorizice în portugheză (cf. *devagar* „încet”), însă tocmai *avagar* în întregime e greu de găsit acolo, iar dublarea lui este o evidentă calchiere a limbii turcești sau/și a altei limbi balcanice în care se reproduce aceeași dublare din turcă.

jumătate: *...și jumătate*, denotînd gradul înalt al unei însușiri a cuiva sau a ceva, atît pozitivă, cît și negativă. În [3, p. 99] se aduc exemple pentru alb. *...e gjysmë* în același sens și trimiteri la P. Papahagi pentru analogiile din neogreacă și bulgară. Cf. și maced. *Фраер и пол! И музикален, извонредно музикален, миличок!* („Нова Македонија” 26.09.1991, c. 23). „Un meșter și jumătate! Și muzical, extraordinar de muzical, maladeț ce este! și mai jos *инаку женичка и пол* „de altfel o femeie și jumătate”.

limbă: *limba oase n-are, da oase rupe*. Cf. exact așa în alb. *gjuha kocka s'ka e kocka thyen* (H. Minarolli, *op. cit.*, f. 72). Comentarii la aceste expresii din diferite limbi vezi în [10, p. 63].

a lînge: *lînge unde a scuiapat* are un analog structural în alb. *Lëpin atë që* (sau *aty ku*) *pështyn* [9, p. 984] „Lînge ceea ce (sau „acolo unde”) scuipă”, deși cu o ușoară deosebire de sens: „a se dezice de propriile cuvinte; a-și recunoaște vina”.

mînă: 1) (cu valoare calitativă) ca *de mîna întîi* sau *de ultima mînă*, au paralele albaneze [3, p. 113]. La aceste expresii fixate de Gr. Brîncuș e logic să adăugăm și „de mîna a doua”, de ex., *duke lëne me një anë pikat e dorës së dytë* (N. Jorgaqi, *op. cit.*, p. 344, E. Çabej) „lăsînd la o parte punctele puțin importante”.

2) *una la mînă* (ca începutul enumerării), cf. alb. *një në dorë*, de ex., *Po ndërtojmë për juve alamet pallati që ta gëzoni jet e mot. Një në dorë...* (Puna, f. 55, din S. Xhai) „Taman construim pentru voi o minune de palat, să vă bucurați de el cît veți trăi. Una la mînă”...

ochi: 1) *a face ochi dulci*. Cf. exact așa în gr. *τοῦ κάνω γλυκὰ μάτια* (auzit).

2) **a nu vedea cu ochi buni**. Cf. gr. (la singular) *Οι ψαράδες δεν τάβλεπαν με καλό μάτι* (Σ. Μυριβήλη, *op. cit.*, p. 46) „Pescarii n-o vedeau cu ochi buni” (textual „cu ochi bun”). Paralele albaneze vezi în [3, p. 129].

3) **de ochii lumii**. Echivalentul albanez se deosebește simțitor ca structură: *sa për sy e faqe*, textual „cît pentru ochi și față”. În schimb există un analog exact în sefardă: *por ožos del mundo* (sau *a ožos del mundo*) [13, p. 374].

4) Cît despre rom. **cu coada ochiului** și alb. *me bisht të syrit* (vezi, de ex., [3, p. 129]), dată fiind existența it. *con la coda* (sau *colla*) *dell'occhio*, sp. *con el rabillo del ojo*, port. *com o rabo do olho* și asem., e probabilă originea lor latino-romanică.

paște: la paștele cailor. La Chișinău poți să auzi spunîndu-se rusește *на конскую пасху*, ceea ce nu e de mirare, dar vorba este că tot așa am auzit nu o dată și la Odesa. În rusa literară se întrebuițează echivalentul de structură analoagă *на турсецкую пасху*, însă *на конскую пасху* nu l-am găsit în nici un dicționar rusesc.

pat. cît țî-i patul, afîta te întinde. Paralela albaneză, nu chiar exactă ca formă, sună: *Shtrij këmbët aq sa ke jorganin* (F. Kraja, *op. cit.*, p. 221) „Întinde-ți picioarele afîta cît țî-i plapoma”.

pățit: tot pățitul priceput. Pentru albaneză vezi *Kush pëson mëson* „Cine pățește învață” și *I pësuarari i mësuari* textual „Pățitul – priceputul” [3, p. 99]. Am mai adăuga varianta *Më shumë di i vuari se(sa) i mësuari* „Mai mult știe pățitul decît învățatul”, dar și sef. *No vayas al doktor, sino al ke lo pasó* [14, p. 414] „Nu te du la medic, ci la cel ce a pățit-o”.

picior: 1) Vezi mai sus la **a apuca**.

2) **a da cu piciorul în noroc**. Cf. alb. *i bie së mirës me shqelm* „îi dă binelui o lovitură de picior”, de ex., *i thoshte të mos i binte së mirës me shqelm* (P. Arbnori, *op. cit.*, p. 220) „îi spunea să nu dea cu piciorul în noroc”.

pîine: bun ca pîinea (cea) caldă. Cf. sef. *bueno komo el buen pan*, textual „bun ca pîinea bună” [15, p. 231]. Corespondența nu e exactă, dar e vorba de folosirea ideii de pîine ca simbol al bunătății. Cf. și it. *buono come il pane* „bun ca pîinea”. Originea romanică a comparației e probabilă.

potcoavă: a umbla după potcoave de cai morți. E curios că, necunoscînd (încă) pentru această expresie vreo paralelă balcanică, putem cita ceva asemănător din limba idiș: cf. *fun gepeygerte ferd podkoves* „potcoave de cai morți” în sensul „dracul știe ce” sau „visuri goale” și asem., auzit de la o femeie, originară din centrul Ucrainei, care nu știa nici românește, nici altă limbă balcanică.

praf: a face praf și pulbere își găsește paralele în expresiile curente alb. *běj hi e pluhur*, textual „fac scrum și pulbere”, corespondență parțială cu româna, care însă corespunde întocmai macedonenei *правам прав и пепел*.

soare: La cele spuse în [1, p. 84] (*djell me dhëmbë* ș.a.) putem adăuga maced. *сонце со забу*, de ex., *He се плаши од сонцето „со забу”* („Нова Македонија”, 15.5.92) „nu se sparie de soarele cu dinți”.

a tăia: nu mă taie capul. La cele spuse în [1, p. 85] putem adăuga gr. *κόβει το μυαλό*, de ex., *Έκοψε το μυαλό της* (Σ. Μυριβήλη, *op. cit.*, p. 45) „a tăiat-o capul”.

tărîță: cine se bagă (sau se amestecă) în tărîțe, îl mănîncă porcii. La paralelele balcanice ale acestui proverb propuse de Н. И. Икономов, citat în [1, p. 85], putem adăuga sef. *Kyen se faze salvado, se lo komen los patos* [13, p. 494] „Cine se face tărîță, îl mănîncă găștele”.

tingire: La rom. *și-a aflat tingirea capacul* și *și-a găsit sacul peticul* putem să adăugăm alb. *e gjeti kusija kapakun* (H. Xhelo, *op. cit.*, p. 69).

tutun: a bea tutun. La paralelele balcanice din [3, p. 36] putem adăuga sef. *bever ġigaro*, textual „a bea țigară”, adică „a fuma”.

una ca „lovitură”. La cele spuse în [1, p. 85] se mai adaugă varianta grecească: *αναφέρω μία*.

usturoi: nici usturoi n-am mâncat, nici gura nu-mi pute. Cf. alb. *Po nuk hengre hudhër nuk bie erë*, de ex., *Po s'hëngre hudhra, nuk qelbesh, o Jani* (S. Minarolli, *op. cit.*, p. 72) „Dacă n-ai mâncat usturoi, nu puți, Iani”. Cf. și ucr. *Як не їла душа часнику, то не смердить* „Dacă n-a mâncat omul usturoi, nu pute”.

vînt: să te duci ca vîntul ori ca gîndul. Acest loc comun din poveștile românești își găsește o paralelă, deși formulată mai altfel, tocmai în hakitia (sefarda din Maroc): cf. *En la cuadro hay dos caballos: uno es del pensamiento y otro del viento* (A. de Larrea Palacín, *op. cit.*, p. 146) „În grajd stau doi cai: unul e al gîndului și altul al vîntului”. Se prea poate că imaginea a venit din Orient, transmițându-se românei prin turcă, iar hakitiei (sau încă spaniolei) din arabă direct, însă această versiune necesită confirmări ulterioare.

zi: Pentru rom. *ziua bună se cunoaște de dimineață* Gr. Brâncuș aduce *Dita e mirë njihet (duket, shihet) që në mëngjes* (vezi [3, p. 181], ceea ce poate fi completat prin varianta cu *e bukur* „frumoasă”, cf. *Dita e bukur duket që në mëngiez, u thoshte, Pjetri shoqëvë* (Puna, f. 137, din Dh. Xhuvani), textual „Ziua frumoasă se cunoaște de dimineață, le spunea Petru tovarășilor”.

Din corespondențele interglotice de tipul celor examinate mai sus, dar absente (pe cât am putut stabili) din dacoromână, e cazul să aducem următoarele:

„dată”. În grecește „o dată” cu conotație poetică se exprimă prin ritmicul *μια φορά κι' έναν καιρό*, „o dată și un timp” (ceea ce nu e identic cu sensul tautologiei rom. *odată și odată*). Paralela albaneză nu este poetică și se întâlnește mai rar, totuși o găsim într-un roman cel puțin de patru ori, de exemplu, *një herë e një kohë i kishte shkruar një letër* (M. Kraja, Muri i mjegullës, Tiranë, 1998, f. 140) „odată îi scrisese o scrisoare”.

„frunză”. Arom. *frîndzã* ca „interiorul, adîncul (a ceva)” face parte din frazeologismele *dit frîndzãle di inimã* „din baierile inimii” și *pînã tu frîndzãle di inimã* „pînã în adîncul inimii”, confruntate cu expresiile omoseme grecești de aceeași structură (vezi [8, p. 564]), unde însă lipsește paralela albaneză *në fletët e zemrës*; cf., de ex., *Kjo ndjenje e „mallkuar” ish futur me kohë, fshehurazi, në fletët e zemrës së Marthës* (Puna, f. 144, din S. Kufo) „Acest sentiment «blestat» pătrunsese odată pe ascuns în adîncul inimii Martei”.

„inimă”. Expresia curentă albaneză *me zemër në dorë* își găsește o paralelă în sp. *con el corazón en la mano*, amîndouă însemnînd exact „cu inima în mînă”, la figurat „sincer” (adverb). În Balcani am găsit paralela inversă în gr. *με το χέρι στην καρδιά* (aceiași sens), dar mai multe paralele găsim în limbile romanice, cf. galegul *co corazón na man*, it. *col cuore in mano* (cf. și catalanul *tenir el cor a la mà*). Deci expresia pare a fi de origine latino-romanică. Despre conexiunile rom. *inimă* vezi mai sus.

„voinic”. Pentru noțiunea de „voinic”, „erou” și asem. în albaneză e curent epitetul tautologic *trim mbi trima*, textual „voinic peste voinici”, ceea ce își găsește o paralelă exactă în maced. *јунак над јунаци*.

„zi”. În folclorul sefard din Maroc (vezi A. de Larrea Palaún, *op. cit.*, passim) pentru ideea de „odată” sau „înainte vreme” e curentă expresia *un día de los días*, textual „(într)-o zi din zile”. Exact așa o expresie întâlnim în albaneză, dar nu numai în povești ca (cf. *Një ditë prej ditësh një Pashë na duel me shëtitë jashtë qytetit* [Libër leximi letrar. Antologji, Tiranë, 1959, f. 60] „într-o zi un pasă a ieșit la plimbare în afara orașului”), ci și în altă literatură, de ex., *Një ditë prej ditësh, bie në fjalë me oficerë të Sërbisë* (Z. Rrahmani, Romani për Kosovën, Prishtinë, 2000, f. 98) „Odată se înțelege cu ofițerii sërbi”. E curios însă că în sefarda balcanică această expresie n-am întâlnit-o nici în marele dicționar al lui J. Nehama la cuvântul *día* „zi”. Cazul este deci, într-o măsură enigmatic, o posibilă soluție putând fi găsită pe căile indicate pentru *vînt*.

* * *

Dintre tipurile de construcții pentru care nu e specific un anumit cuvânt, adică din faptele de derivare și de gramatică, relevăm următoarele concordante:

răs- ca mijloc de accentuare a unui cuvânt (de obicei a unui verb), de ex., *Ți-am spus și răsspus...* își găsește paralela în alb. *stër-*, unit atît cu verbele (ca în *E thoni dhe e stërthoni* – H. Minarolli, *op. cit.*, p. 48), cît și cu numele (ca în *Mundime e stërmundine* – G. Miçinoti, *op. cit.*, p. 22 „Eforturi și iar eforturi”). Un formant analog se găsește și în sefardă: cf. *Tuwerto i bistuwerto* [13, p. 570] „Făcut aiurea, rău făcut”.

Substantivele devenite predicative (rus. „слова категории состояния”) în românește pot să se unească cu adverbele, ca în *e foarte frig, e tare năduf* ș.a., ceea ce iar își găsește paralela în albaneză, de ex., *Ishte shumë terr dhe s'dallohej gjë* (L. Kadare, Gjakfohtësia, Tiranë, 1980, f. 73) „Era întuneric beznă și nu se vedea nimic”.

De tipul tautologic de imprecății ca rom. *mînca-l-ar dracu să-l mănînce* și alb. *ta hajë dreqi, ta hajë* „mînca-l-ar dracu să-l mănînce” am mai vorbit nu o dată (vezi, de ex., [16, p. 694]). Cf. și exemplul *Ta marrë dreqi, ta marrë, desha të të shkruaja shumë sot* (Puna, f. 85, din S. Xhai) „Lua-o-ar dracu s-o ia, am vrut să-ți scriu mult astăzi”. La asta se adaugă existența tautologiilor de tip asemănător și în enunțurile emoționale neimprecative (dar nu la conjunctiv, ci la indicativ, de ex., *E mo, se e ngatërrova, e bëra çorap, e bëra* (Th. Jorgji, Ëndrrat treten në mëngjes; Tiranë, 1997, f. 136) „Of, m-am încurcat, măi, am pus-o de mămăligă!”. În macedoneană, dorințele de tipul celor exprimate mai sus, atît rele cît și bune, se pot sfîrși cu purul echivalent al rom. *să*, alb. *të*, fără repetarea temei și a flexiunii postpuse a verbului, de ex., *Молчи да би онемел, да бу!* (M. K. Цепенков, Македонски народни умотворби, VIII, Скопје, 1972, с. 292) „Taci, să amuțești, măi!” sau *aj da би чума не те удрило, да бу* (tot acolo) „of, să nu te mănînce ciuma, măi!”.

Sensul „cîțiva”, „cîteva” (fiind vorba de cantități mici) se redă în românește prin *un...*

-doi..., *o...* -*două*. O paralelă găsim în macedoneană: de ex., *да каже збор-два за положбата* („Нова Македонија”, 4.12.85, с. 5) „Să spună un cuvânt-două despre situație”, dar și în sefardă, de ex., *tomó una brasada i así se asiguró para un día-dos* [17, p. 113] „a luat un maldăr și așa s-a asigurat pe o zi-două”.

Ceva enigmatic deocamdată este și în geografia frazeologismelor adjectivale de tipul rom. *sănătos tun* sau *frumoasă foc*, tip cunoscut și sefardei

balcanice, dar și celei din Maroc (care practic nu contactează între ele, de când s-au despărțit de spaniolă cu peste cinci sute de ani în urmă), dar nu e cunoscut în asemenea realizări în spaniolă (cazurile de tipul *cinta verde limón*, „panglică verde ca lămâia” fiind paralele destul de îndepărtate ale celor în chestiune). Dar cf. dimpotrivă unele realizări concrete ale modelului examinat, comune celor două varietăți ale sefardei, ca *dulce myel* „dulce ca mierea”. E greu de spus cum a apărut fenomenul în sefardă, care în Balcani a fost influențată doar de alte limbi, nu de albaneză și (în afara României) nu de română, nemaivorbind de Maroc. Pentru română însă e prea probabil ca sursa să fie una comună cu albaneza. Modelul nefiind productiv, are rost să fie fixată orice realizare a lui. Astfel, în ultimele texte albaneze citite am întâlnit *i bardhë borë* „alb ca zăpada”, de ex., *Posi re e bardhë borë* (P. Kuqi, Blatimi, Tiranë, 2001, f. 92) „Parcă un nor alb ca zăpada” sau *arka me qershi të kuqe gjak* (P. Arbnori, op. cit., p. 68) „lada cu cireșe roșii ca sângele”.

Despre alte concordanțe dintre română și sefarda marocană, adică deocamdată enigmatice (vezi [18]).

Acestea sînt, așadar, unele confruntări pe care am găsit de cuviință să le facem. Nu pretindem să fi cuprins toate conexiunile balcanice și, cu atît mai mult, extrabalcanice ale fiecărui fenomen descris, și nu putem garanta că nici una dintre analogiile de mai sus n-a fost relevată deja de cineva, dar sperăm că prin cele prezentate în acest articol am precizat întrucîtva unele date balcanologice.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. M. Gabinschi, *Conexiunile balcanice ale unor frazeologisme românești (contribuții factografice)* // „Revistă de lingvistică și știință literară”, 1992, nr. 4.
2. K. Steinke, A. Vraciu, *Ein phraseologischer Balkanismus* // *Revue roumaine de linguistique*, 1975, nr. 5.
3. Gr. Brîncuș, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București, 1999.
4. Ю. А. Солодуб, *К вопросу о совпадении фразеологических оборотов в различных языках* // *Вопросы языкознания*, 1982, № 2.
5. E. Coseriu, *Tenir Dieu par les pieds* // *Mélanges d'études romanes offerts à Leiv Flygal*. *Revue Romane*, numéro special 18, 1979, Copenhague, 1979.
6. *Historia e letërsisë shqipe*, I, 1959.
7. I. A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, Editura „Cartea Românească”, București, 1931.
8. T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, 1974.
9. Fjalor i gjuhës së sotme shqipe, Tiranë, 1980.
10. G. Schubert, *Zur „Balkanität” in den Sprichwörtern der Balkanvölker* // *Zeitschrift für Balkanologie*, 1991, Heft 1.
11. M. Domi, *Gramatika e gjuhës shqipe. Pjesa e dytë. Sintaksa*³, Tiranë, 1957.
12. E. Giordano, *Fjalor i Arbëreshvet t'Italisë. Dizionario degli Albanesi d'Italia*, Bari, 1963.
13. J. Nehama, *Dictionnaire du judéo-espagnol, par Joseph Nehama avec la collaboration de Jesús Cantera*, Madrid, 1977.

14. M. A. Luria, *A study of the Monastir dialect of Judeo-Spanish based on oral material collected in Monastir, Yugoslavia* // *Revue hispanique*, LXXIX (1930).

15. И. Москона, *Из миналото на българските евреи. За фразеология в езика джудезмо* // *Годишник (ОКПОЕ)*, XIX, София, 1984.

16. M. Gabinschi, *Further data regarding the Latin-autochthonous glottic interaction in the Balkan Area* // *The Thracian world at the crossroads of civilizations. II*, Bucharest, 1998.

17. И. Москона, *Моменти от далечното минало на българските евреи* // *Годишник (ОКПОЕ)*, XVI, София, 1981.

18. М. А. Габинский, *К вопросу о балканизмах в сефардском языке и их значимости (свидетельство магребского наречия)* // *Актуальные проблемы иберо-романистики*, Санкт-Петербург, 1996.